

ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎԱԾԻՆՈՒԹՅԱՆ ԱՆՑՑԱԼԸ, ՆԵՐԿԱՆ ԵՎ ԱՊԱԳԱՅԻ ՏԵՍԼԱԿԱՆԸ

Լեզվաշինությունը կանխամտածված ներգործությունն է տվյալ հանրության լեզվավիճակի կամ որևէ լեզվի կառուցվածքի, գործառույթների ու յուրացման ընթացքի վրա: Լեզվաշինության ուղղություններն են լեզվի վերակենդանացումը, պահպանությունը, զարգացումը և տարածումը, գրային համակարգի ստեղծումը, ուղղագրական բարեփոխումը, լեզվի մաքրումը, կանոնարկումն ու կանոնակարգումը, բառաշինությունը, գիտական, վարչական և այլ բնույթի եզրությաբանական համակարգերի ստեղծումը, գրական լեզվի գործառական տարբերակների մշակումը, լեզվի բնական զարգացման ընթացքի կանխատեսումն ու ծրագրված ուղղորդումը, մայրենի և օտար լեզուների դասավանդման տարբերակված եղանակների մշակումը, թարգմանչությունը, բառարանների, լեզվուսուցման ձեռնարկների ու դասագրքերի ստեղծումը, տվյալ լեզվով համացանցային պաշարների կուտակումը և էլեկտրոնային սպասարկող գործիքների ստեղծումն ու կատարելագործումը, լեզվական օրենսդրության մշակումը և այլն:

Հայոց լեզվաշինությունը սկիզբ է առնում հնագույն ժամանակներից: Մինչև 5-րդ դարը լեզվաշինական աշխատանքների վերաբերյալ ուղղակի տեղեկություններ չեն պահպանվել: Կան միայն այդ աշխատանքների որոշ արդյունքների վկայություններ կամ դրանց մասին տեղեկություններ: Օրինակ՝ շումերական աղբյուրների համաձայն՝ մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակի առաջին կեսին Հայկական լեռնաշխարհում առ այսօր ստույգ հայտնի հայկական առաջին պետությունը՝ Արատտան, ունեցել է սեփական գիր (նախ՝ պատկերագիր, հետո՝ սեպագիր)¹:

Հայկական լեռնաշխարհում տարբեր ժամանակներում ստեղծվել և կիրառվել են բնիկ՝ հիմնականում ոչ փոխառյալ մի քանի գրային համակարգեր՝²

1. այծագրերը (մ.թ.ա. 7-2-րդ հազարամյակներ),
2. վաղբրոնզեդարյան խեցեղենի գաղափարագիր նշանները (մ.թ.ա. 5-3-րդ հազարամյակներ),
3. գծային գիրը (մ.թ.ա. 3-1-ին հազարամյակներ),
4. բիայնական և հետբիայնական մեհենագրերը (մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակ),
5. բիայնական ոչ ասուրերեն սեպագրերը (մ.թ.ա. 8-6-րդ դարեր),
6. մաշտոցյան այբուբենով հնչյունական գիրը (սկսած 5-րդ դարից) և այլն:

Մրանցից առաջինի՝ այծագրերի մասին կարելի է ասել հետևյալը: Դրանք տեղական ծագում ունեն, ներմուծովի չեն³, սակայն դրանց ազգային պատկանելության հարցը վիճարկվում է: Ոմանք այն կարծիքին են, թե մ.թ.ա. 7-րդ

¹ Տե՛ս **Ա. Մովսիսյան**, *Հնագույն պետությունը Հայաստանում. Արատտա*, Եր., 1992, էջ 60-62:

² Տե՛ս **Ա. Մովսիսյան**, *Նախամաշտոցյան Հայաստանի գրային համակարգերը*, Եր., 2003, 400 էջ:

³ Տե՛ս **Կ. Թոխաթյան**, *Հայկական ժայռապատկերներ*, // «Լեզու և կրթություն», Եր., 2012, էջ 117-123:

հազարամյակում դեռևս չեն եղել ձևավորված ազգեր ու ազգություններ, հետևաբար այծագրերի հայկական ծագման մասին խոսելը ճիշտ չէ: Բայց մյուս կողմից՝ մ.թ.ա. 3-2-րդ հազարամյակներում Հայկական լեռնաշխարհում դեռևս շարունակում էին ստեղծվել այծագրերը, որոնց հեղինակները չէին կարող ազգային պատկանելություն չունենալ: Հետևաբար տրամաբանորեն կարելի է պնդել, որ այծագրերը ստեղծել են հայերը և նրանց նախնիները: Մյուս հարցը՝ դրանք գի՞ր են, թե՞ ոչ, նույնպես վիճարկման առարկա է: Բայց չի կարելի խոսել գրի սկզբնական տեսակի՝ պատկերագրության մասին՝ նկատի չունենալով նաև այծագրերը: Հետևաբար դրանք գիր են: Այծագրերը հիմք են դարձել գրային այլ համակարգերի՝ մեհենագրության ու գծային գրի առաջացման համար:

Երկրորդի (վաղբրոնզեդարյան խեցեղենի գաղափարագիր նշաններ) և երրորդի (գծային գիր) ազգային պատկանելության վերաբերյալ կարելի է կրկնել նույնը, ինչ ասվեց այծագրերի դեպքում:

Չորրորդի (բիայնական և հետբիայնական մեհենագրեր) և հինգերորդի (բիայնական ոչ ասուրերեն սեպագրեր) դեպքում վիճարկվում է բիայներենի (ուրարտերենի)՝ հայոց լեզվի հետ առնչություն ունենալու (նրա նախագրաբարյան վիճակը լինելու) խնդիրը: Բայց քանի որ այս դեպքում գործ ունենք միայն վարկածների հետ, ուրեմն իրավունք ունենք մեր ընդունած վարկածի շրջանակներում ենթադրելու նշված գրերի հայկական ծագումը: Բիայնական մեհենագրերն արդեն հիմնականում հաջողվել է հայերեն վերծանել⁴: Բիայնական ոչ ասուրերեն սեպագրերի մասին հայտնի է, որ դրանք ասուրական սեպագրերի ձևափոխված ու հարմարեցված մի տարատեսակն են, այդ պատճառով էլ վերծանվում են ասուրական սեպագրերի սկզբունքներով: Սակայն հնարավոր է, որ բիայնական գրում վերցված է ասուրական գրի միայն արտաքին ձևը, իսկ գրանշանների արժեքները շատ ավելի տարբեր են, քան մինչ այժմ ենթադրվում է: Այդքանով հանդերձ՝ այդ գիրը ևս մասամբ հաջողվել է հայերենով կարդալ⁵: Ամեն դեպքում մի բան պարզ է, որ մ.թ.ա. 8-րդ դարում Բիայնայում (Վանի կամ Այրարատյան թագավորությունում) կատարվել են լեզվաշինական լուրջ աշխատանքներ⁶:

⁴ Տե՛ս **Ա. Մովսիսյան**, *Հայկական մեհենագրությունը*, Երևան, 2003, 272 էջ:

⁵ Տե՛ս **Գ. Զահուկյան**, *Ուրարտական արձանագրությունների ներածական բանաձևերի հնարավոր հայկական բնույթի մասին*, // «ՊԲՀ», Եր., 2000, հմ. 1, էջ 124-129: Տե՛ս նաև **Ս. Այվազյան**, *Ուրարտերեն – հայերեն. բառապաշար և պատմահամեմատական քերականություն*, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2008, 400 էջ:

⁶ Ինչ վերաբերում է Բիայնայի (Ուրարտուի)՝ հայկական պետություն լինելու խնդրին, ապա թեև ոմանք դա ևս վիճարկում են, սակայն դրա ամենավաղ ապացույցը Բեհիսթունի եռալեզու արձանագրությունն է (մ.թ.ա. 523-521 թթ.), որտեղ Հայաստանի համար գործածված են հին պարսկերենով *Արմինա*, քաբելոներենով (աքքադերենով)՝ *Ուրարտու (Ուրաշտու)* և էլամերենով՝ *Հարմինուեա* անունները (տե՛ս https://hy.wikipedia.org/wiki/Բեհիսթունի_արձանագրություն, Պ. Հովհաննիսյան, Ա. Աբրահամյան, Հայ ժողովրդի պատմության քրեստոմատիա, հ. 1, Եր., 1981, էջ

Վեցերորդի (մաշտոցյան այբուբեն) ազգային պատկանելության վերաբերյալ վեճեր չկան, քանի որ դրա ստեղծման պատմությունը հանգամանորեն վկայված է մատենագրության մեջ⁷: Հենց այդ վկայություններն էլ թույլ են տալիս ասելու, որ հայոց լեզվի կանոնարկման խոր, համապարփակ ու համակարգված աշխատանքների պատմությունը սկսվում է առնվազն 5-րդ դարից: Անշուշտ, մինչ այդ ևս Հայաստանում կատարվել են լեզվի կանոնարկման աշխատանքներ, որոնց մասին, սակայն, կան առավելապես անուղղակի տվյալներ ու փաստարկներ: Դրանցից գլխավորը մաշտոցյան այբուբենով գրի առնված գրաբարի ի սկզբանե խիստ կանոնարկված, մշակված և զարգացած լինելն է:⁸

5-րդ դարում լեզվաշինական համակողմանի և ծավալուն աշխատանքներ կատարվեցին Մեսրոպ Մաշտոցի գլխավորությամբ, հայոց արքայի՝ Վռամշապուհ Արշակունու, և հայրապետի՝ Սահակ Պարթևի հովանավորությամբ: Քրիստոնեության հետ հայոց աշխարհ ներթափանցած հունական ու ասորական դպրոցների փոխարեն հայկական դպրոցների համերկրային ցանցի վերստեղծման, հայոց աշխարհի կառավարման պետական համակարգի և հայոց եկեղեցու պաշտոնավարության ու գործավարության հիմնովին հայերենացման նպատակով Մաշտոցն իր համախոհների և աշակերտների հետ ձեռնամուխ եղավ լեզվաշինական բազմաբնույթ աշխատանքների. կատարելով հնչյունաբանական ու գրաբանական խոր ուսումնասիրություններ՝ ստեղծեց հայերենին լիովին համապատասխանող գրային համակարգ, մշակեց գրատեսակներ, վայելչագրական, ուղղագրական, ուղղախոսական կանոններ, հայերենի դասավանդման մեթոդաբանություն՝ տառուսուցման և ինքնաբավության սկզբունքներով, գիրկապ, հեգելով, ասերգությամբ և այլ եղանակներով: Սկզբնավորեց թարգմանչական շարժումը, որի նպատակն էր համամարդկային նվաճումներին հայերենով հաղորդակից դառնալը: Հիմք դրեց հետևողական լեզվաշինությանը, բառակերտմանը՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով հայերենի մաքրության խնդրին: Զբաղվեց գրչության, ճարտասանական, բանաստեղծական և տաղաչափական արվեստների մշակմամբ, հայոց ձայնեղանակների կարգավորմամբ, հայերեն հոգևոր երգի ուսուցման

156): Նույն երկիրը «Հին կտակարանի» եբրայերեն բնագրում, դրա հունարեն, ասորերեն, լատիներեն, արաբերեն թարգմանություններում անվանված է մերթ *Արարատի երկիր*, մերթ *Այրարատյան թագավորություն*, մերթ *Արմենիա* (տե՛ս նույն տեղում, էջ 116): Իսկ ակնհայտ է, որ *Արատտա*, *Ուրարտու*, *Արարատ*, *Այրարատ* անունները ստուգաբանորեն նույնական են (տե՛ս **Ա. Մովսիսյան**, *Հնագույն պետությունը Հայաստանում. Արատտա*, Ե., 1992, էջ 29-32): Ըստ Հրաչ Մարտիրոսյանի՝ դրանք ծագում են հ.-ե. *ara-ta- «սուրբ օրենք, կարգ» նախաձևից, որից է նաև **արդար** բառը (տե՛ս նույն տեղում):

⁷ Այդ վկայությունների քննությունը տե՛ս, օրինակ, **Հ. Աճառյան**, *Հայոց գրերը*, Եր, 1984, 688 էջ:

⁸ Նախամաշտոցյան պայմանականորեն «դանիելյան» կոչված հնչյունագրի խնդրին այստեղ չենք անդրադառնում: Այդ մասին տե՛ս, օրինակ, **Ա. Մովսիսյան**, *Նախամաշտոցյան Հայաստանի...*, էջ 213-218; **Հ. Զաքարյան**, 5-րդ դարի լեզվավիճակը՝ որպես գրերի գյուտի դրդապատճառ, «Հայագիտություն և զուգադրական լեզվաբանություն», պրակ Ե, Եր., 2006, էջ 23-30; **Ռ. Հակոբյան (Թաքումեան)**, *Հայոց տառերը. ձևագոյացման համեմատական քննություն*, Եր., 2017, 228 էջ:

մեթոդաբանությամբ: Նպաստեց միասնական գրական լեզվի տարածմանը Հայաստանի բոլոր գավառներում: Դիվանագիտական բանակցություններ տեղի ունեցան բյուզանդական արքունիքի հետ, որպեսզի հայոց գիրն ու դպրությունը հնարավոր լինի տարածել նաև Հայաստանի բյուզանդահայատակ մասում:

Մաշտոցի աշակերտները շարունակեցին նրա գործը: Հայերենի փոխադրվեցին անտիկ աշխարհում ամենահայտնի քերականական և ճարտասանական ձեռնարկները՝ Դիոնիսոս Թրակացու «Քերականության արվեստը» և Ափթոնիոսի «Պիտոյից գիրքը»: Ստեղծվեց հունաբան դպրոցը, որը զբաղվեց հայերենի կանոնարկմամբ, բառակերտմամբ, թարգմանություններով:⁹

Այս գործն ավանդաբար շարունակվեց միջին դարերում: Գրվեցին Դիոնիսոսի «Քերականության արվեստի» մի շարք մեկնություններ, որոնք փաստորեն հայերենի քերականության դասագրքեր էին: Գրչության արվեստի զարգացմամբ պայմանավորված՝ սահմանվեցին ուղղագրական կանոններ¹⁰, մշակվեց, զարգացավ ու կատարելագործվեց հայերենի կետադրության համակարգը¹¹: Ստեղծվեցին գրության տարբեր ոճեր (համառոտագրություն, կցագրություն, կապագրություն, զարդագրություն, ծաղկագրություն և այլն), տարբեր գրատեսակներ (երկաթագիր, բոլորգիր, նոտրգիր, շղագիր և այլն): Կատարելագործվեցին գրության ձևերը՝ վիմագրությունը, որմնագրությունը, գրչագրությունը:¹² Ստեղծվեցին բառարանների նախատիպեր՝ ուղղագրական, բացատրական ու թարգմանական բառացանկեր, բառացուցակներ, այնուհետև՝ բառգրքեր:¹³ Բացվեցին համալսարաններ: Ձևավորվեցին լեզվաշինական նոր դպրոցներ՝ լատինաբան, հայկաբան: Ավելի ուշ մշակվեց հայկական տպագրության արվեստը, ստեղծվեցին տպագիր տառատեսակներ¹⁴, հիմնվեցին զանգվածային լրատվամիջոցներ՝ հանդեսներ, լրագրեր¹⁵:

Նոր ժամանակներում լեզվաշինական աշխատանքներով աչքի ընկան Մխիթարյան միաբանները՝ հայերենի համար ստեղծելով բարձրաժեռ կանոնական բառարաններ, քերականության ուսուցման ձեռնարկներ և այլն:¹⁶

⁹ Տե՛ս նաև **Հ. Զաքարյան**, *Մաշտոցը՝ լեզվաշինարար*, // «Նյութեր մաշտոցյան գրերի 1600-ամյակին նվիրված գիտաժողովի», Եր., 2005, էջ 30-36:

¹⁰ Տե՛ս **Ս. Գյուլբուդյան**, *Հայերենի ուղղագրության պատմություն*, Ե., 1973, 432 էջ:

¹¹ Տե՛ս **Հ. Մխիթարյան**, *Հայերենի կետադրության համառոտ պատմություն*, Ե., 1972, 148 էջ:

¹² Տե՛ս **Ա. Գ. Աբրահամյան**, *Հայ գրի և գրչության պատմություն*, Եր., 1959, 415 էջ:

¹³ Տե՛ս **Է. Աղայան**, *Հայ լեզվաբանության պատմություն*, հ. 1, Եր., 1958, 411 էջ, հ. 2, Եր., 1962, 389 էջ; **Գ. Զահուկյան**, *Քերականական և ուղղագրական աշխատությունները հին և միջնադարյան Հայաստանում*, Եր., 1954, 396 էջ; https://hy.wikipedia.org/wiki/Մխիթարյան_միաբանություն:

¹⁴ Տե՛ս **Գ. Լևոնյան**, *Հայ գիրքը և տպագրության արվեստը*, Եր., 1958, 255 էջ; **Ռ. Իշխանյան**, *Հայ գիրքը. 1512-1920*, Եր., 1981, 154 էջ; **Ռ. Իշխանյան**, *Հայ գրքի պատմություն*, հ. 1. Հայ տպագիր գիրքը 16-17-րդ դարերում, Եր., 1977, 536 էջ:

¹⁵ Տե՛ս *Հայ պարբերական մամուլի պատմություն*, հ. 1, Եր., 2006, 701 էջ, հ. 2, Եր., 2017, 786 էջ:

¹⁶ Տե՛ս **Գ. Զահուկյան**, *Գրաբարի քերականության պատմություն (XVII-XIX դդ.)*, Երևան, 1974:

Գործնական լեզվաշինության ասպարեզում նշանակալից է մի շարք ստեղծագործողների ներդրումը (Հ. Պարոնյան, Դ. Վարուժան, Մ. Մեծարենց, Վ. Տերյան, Ե. Չարենց, Բակունց և այլք), որոնք բյուրեղացրին ու ժողովրդականացրին իրենց ժամանակի գրական լեզուն: Մասնավորապես Վ. Տերյանի երկերի լեզուն փաստորեն գրական արևելահայերենի այն չափորոշիչն է (ստանդարտը), որ աննշան շտկումներով գործում է մինչ այժմ:

Լեզվաշինությունը նոր թափ ստացավ խորհրդային տարիներին: Կատարվեցին ուղղագրական երկու բարեփոխումներ (1922 թ. և 1940 թ.), որոնց վերաբերյալ կան հակասական կարծիքներ ու վերաբերմունք: Ստեղծվեցին լեզվաշինական հատուկ լիազորված պետական կառույցներ ու մարմիններ՝ ՀԽՍՀ նախարարների խորհրդին առընթեր տերմինաբանական կոմիտե, ՀԳԱ գիտատեխնիկական տերմինաբանության խորհուրդ, գիտությունների ակադեմիայի լեզվի ինստիտուտ, հայոց լեզվի բուհական ամբիոններ, հրատարակչություններ և այլն: Հայերենը ներդրվեց հեռահաղորդակցման ոլորտում (ռադիո, հեռուստատեսություն, հեռատիպ): Մեծ մասամբ ազգայնացվեցին Խորհրդային Հայաստանի ոչ հայկական տեղանունները:¹⁷

Այս ամենին զուգահեռ լեզվաշինական աշխատանքներ էին կատարվում նաև սփյուռքում: Կազմվում և հրատարակվում էին դպրոցական դասագրքեր, բառարաններ (առավելապես թարգմանական), կերտվում էին նորանոր հայերեն բառեր, մեծ ջանքեր էին գործադրվում հանուն հայերենի անադարտության, արևմտահայ գրական լեզվի կանոնարկման: Նրանակալից են ոգորումները եզրաշինության ասպարեզում գրական լեզվի երկու ճյուղերի միասնականացման ուղղությամբ: Անցյալ դարի 90-ականներին Ֆրանսիայում ստեղծվեց արևմտահայ աշխարհաբարի եզրաբանական խորհուրդ, որը հրատարակեց հիմնականում գիտատեխնիկական եզրույթների կանոնական ցանկեր պարունակող չորս հատորներ՝ հույս ունենալով, որ դրանք հաշվի կառնվեն նաև մայր հայրենիքում:¹⁸ Բայց դրանք, կարելի է ասել, մնացին գրեթե անարձագանք:

Այս բազմադարյան ջանքերի արդյունքում հայ ժողովուրդն ունի զարգացած, ճկուն և գրական հարուստ ժառանգությամբ լեզու, որ շարունակում է կատարելագործվել ու հարմարվել արդիականության պահանջներին:

Անցյալի ավանդույթները հիմնականում շարունակվում են և այսօր: ՀՀ անկախացումից հետո ազգայնացվեց կրթական համակարգը, շարունակվեց տեղանունների հայերենացումը, մշակվեց լեզվական օրենսդրություն, որն աստիճանաբար համալրվում ու կատարելագործվում է: Հայերենը սկսեց ներդրվել

¹⁷ Տե՛ս նաև *Հայոց լեզվի զարգացումը սովետական շրջանում*, Եր., 1973, 554 էջ:

¹⁸ *Արևմտահայ աշխարհաբարի եզրաբանական խորհուրդ. Ուղեցոյց*, հ. Ա, Մարսել, 1993, 110 էջ, հ. Բ, Էքս-ան-Պրովանս, 1995, 82 էջ, հ. Գ, Էքս-ան-Պրովանս, 1998, 87 էջ, հ. Դ, Էքս-ան-Պրովանս, 2002, 123 էջ:

տեղեկության փոխանակման նոր՝ էլեկտրոնային միջավայրում, որտեղ ստեղծվեցին հայալեզու կայքեր, հանդեսներ, թերթեր, ռադիոկայաններ, հրապարակներ (ֆորում), զրուցատեղիներ, հեռուստոցման և ինքնաստուգման կենտրոններ, հիմնադրվեցին գրադարաններ, ձայնադարաններ, տարաբնույթ շտեմարաններ, բառարաններ, ինքնուսույցներ, ստեղծվել ու շարունակաբար կատարելագործվում են ինքնաշխատ թարգմանիչներ, զանազան կարգի խմբագրիչ, սրբագրիչ, որոնիչ, թվայնացուցիչ, գրանշանների ճանաչիչ, ընթերցիչ, փոխարկիչ, տառադարձիչ, տողադարձիչ ծրագրեր¹⁹, համակարգչային նորանոր տառատեսակներ, հայերենացվում են մի շարք էլեկտրոնային ծրագրեր ու գործիքներ: Հրատարակվում են հայերեն էլեկտրոնային գրքեր, խաղեր:

Թե՛ գրավոր, թե՛ բանավոր հայերենի որակը վերջին 30 տարում բավական բարելավվել է: Բազմաթիվ օտարաբանությունների փոխարեն լայն տարածում են գտել դրանց հայերեն համարժեքները (*վարչակարգ, զբոսավար, գնաճ, առցանց, համակարգիչ, հեռավար, սահկահանդես, խաղատուն, մարզասրահ, դիմահարդար, ինքնացիր, մրցույթ, քայլաշար* և այլն): Շարունակվում է փոխառությունները հայերեն համարժեքներով փոխարինելու, հայերենը մաքրելու գործընթացը: Լույս են տեսնում հայերեն մեծաթիվ նորաբանություններ պարունակող մասնագիտական բառարաններ²⁰: Այլևս չկան հայերենի ինքնամաքրմանը խոչընդոտող կուսակցական ու վարչական ճնշումներ: Հայերեն խոսքում խիստ նվազել են հատկապես արևելյան լեզուներից (թուրքերենից, պարսկերենից, արաբերենից) նոր ժամանակներում ներթափանցած բառերն ու արտահայտությունները:²¹

Սակայն առկա են նոր մարտահրավերներ, որոնք պահանջում են էլեկտրոնային միջավայր ներմուծել հայալեզու ամբողջ մշակույթը, անընդմեջ համալրել հայոց լեզվով համացանցային պաշարները, կատարելագործել այդ պաշարները

¹⁹ Տե՛ս նաև **Հ. Զաքարյան**, *Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների դերը հայերենի ուսումնասիրության, պահպանման և զարգացման գործում*, // «Բանբեր ԵՊՀ. Հայագիտություն և զուգադրական լեզվաբանություն», հմ. 2, Եր., 2012, էջ 59-65:

²⁰ Օրինակ՝ **Փ. Քոլին**, *Դրամագործության և դրամամիջոցների բառարան* (անգլերեն-հայերեն), Եր., 2001, 288 էջ; **Փ. Քոլին**, *Անգլերեն-հայերեն համակարգչային եզրերի բառարան*, Եր., 2004, 388 էջ; *Քաղաքագիտության և քաղաքականության Օքսֆորդի բացատրական բառարան* (անգլերեն-հայերեն), Եր., 2003, 592 էջ; **Փ. Քոլին**, *Հրատարակչական և տպագրական եզրերի բառարան* (անգլերեն-հայերեն), Եր., 2003, 92 էջ; **Փ. Քոլին**, *Իրավաբանական բացատրական բառարան* (անգլերեն-հայերեն), Եր., 2005, 336; **Ա. Աղաբեկյան**, *Գործարարություն, տնտեսագիտություն. անգլերեն-հայերեն, հայերեն-անգլերեն բառարան*, Եր., 2008, 426 էջ և այլն: ՀՀ լեզվի ինստիտուտը նախաձեռնել է «Նոր բառեր» մատենաշարը. արդեն լույս են տեսել առաջին հինգ պրակները (Ա. պրակ, Եր., 2015, 196 էջ, Բ. պրակ, Եր., 2016, 184 էջ, Գ. պրակ, Եր., 2017, 158 էջ, Դ. պրակ, Եր., 2018, 172 էջ, Ե. պրակ, Եր., 2020, 175 էջ): Լեզվի ինստիտուտը պատրաստվում է էլեկտրոնային տարբերակով հրապարակելու եռահատոր «Արդի հայերենի համապարփակ բառարանը»:

²¹ Այնուամենայնիվ, մի շարք նեղ մասնագիտական ոլորտներում գործածվող հայերենը, հատկապես մասնագիտական բանավոր ժարգոնը շարունակում է մնալ անհարկի օտարաբանություններով խճողված, անգամ եթե կան այդ ոլորտների հայերեն եզրությաբանությունը պարունակող հաջող բառարաններ (մարզական ոլորտ, տնտեսագիտություն, առողջապահություն, տեխնիկա և այլն): Այդ ոլորտների լեզվի ինքնամաքրումը ժամանակի և հավելյալ ջանքերի հարց է:

սպասարկող էլեկտրոնային գործիքները, ստեղծել նորերը, ուժեղացնել ՀՀ լեզվական օրենսդրությունը: Այդ առումով զգալի աշխատանքներ կատարվել ու կատարվում են:²² Սակայն անհրաժեշտ է պետության ավելի գործունե աջակցություն և համագգային ներուժի առավել համախմբում՝ հայերենն ու հայալեզու մշակույթը կենսունակ պահելու և մրցունակ դարձնելու համար:²³

Ներկայումս, չնայած արտաքին ուժեղ ազդեցություններին ու ճնշումներին, հայերենում շարունակում են գործել ինքնամաքրման, ինքնակատարելագործման, բանականացման, տնտեսման միտումները, որոնց շնորհիվ լեզուն դառնում է ավելի կենսունակ, ճկուն ու արտադրողական: Հայերենին պակասում են այդ ձեռքբերումների ամենօրյա զանգվածային կիրառության ոլորտներ մի շարք բնագավառներում: Դրանք կարող է ապահովել պետությունը համապատասխան լեզվաքաղաքականության միջոցով:

Գլխավոր խնդիրը հայախոս զանգվածի պահպանումն ու ընդլայնումն է: Դրա համար անհրաժեշտ է հայախոսությունը դարձնել մի կողմից՝ ինքնաբավ (ապահովել հայերենով տեղեկատվության, աշխատանքային ու ստեղծարար գործունեության և զվարճության ու ժամանցի լիարժեք հնարավորություններ), մյուս կողմից՝ փոխարկելի (ապահովել հայերենից այլ լեզուներ և հակառակը առցանց ինքնաշխատ որակյալ թարգմանության հնարավորություններ):²⁴

Կարևոր խնդիրներ են նաև պայքարը հարաճուն անգլաբանությունների դեմ, վերացող բարբառների լիարժեք ուսումնասիրումն ու գրանցումը, գրական և խոսակցական լեզուների անջրպետի նվազեցմանն ուղղված լեզվաշինական աշխատանքների ծավալումը, արևմտահայ գրական լեզվի պահպանումը ուժացող

²² Կարելի է հիշել հայ բառարանագրական «Նայիրի», ISMA, ArmDict.com կայքերը, «ԱՐԵՎԱԿ» շտեմարանը, <http://unicodenow.com/> հայերեն յունիքոդ առցանց փոխարկիչը, բազմալեզու diict.com, hy.glosbe.com, [abbyy lingvo](http://abbyy-lingvo.com) էլ. բառարանները, հայերեն տառատեսակների tarumian.am կայքը և այլն:

²³ Թերացումների կողքին կարելի է տեսնել նաև հետաքրքիր ձեռքբերումներ: Նշենք դրանցից մեկը: Հայաստանի որոշ բուհեր իրենց կրթական բարձր մակարդակի, հեղինակության և կրթավճարի մատչելիության շնորհիվ հավաքագրում են նաև օտարազգի, հատկապես հնդիկ, պարսիկ ու արաբ ուսանողներ: Դա ամենից ավելի հաջողվում է Երևանի բժշկական համալսարանին (տարեկան 200-300 ուսանող): Այդ ուսանողները իրենց ուսումնառության առաջին երկու տարիներին պարտադիր սովորում են հայերեն (առաջիկայում այդ ժամկետը կդառնա 3 տարի): Համալսարանի հայազետ դասախոսները կարողանում են այդ ընթացքում այնքան գիտելիք ու հմտություն տալ, որ այդ ուսանողները, սկսելով բացարձակ զրոյից, ձեռք են բերում առօրյա, ինչպես նաև մասնագիտական գրավոր ու բանավոր հաղորդակցման բավարար ունակություն:

²⁴ Տե՛ս նաև **Հ. Զաքարյան, Լեզվաշինության արդի խնդիրները հայերենի մրցունակության բարձրացման տեսանկյունից**, // «Հայագիտությունը և արդի ժամանակաշրջանի մարտահրավերները» հայագիտական միջազգային երկրորդ համաժողովի զեկուցումների ժողովածու (Երևան, հոկտեմբերի 17-19, 2013), Եր., 2014, էջ 256-259:

գաղթավայրերում, արդի գրական լեզվի երկու ճյուղերի հետագա տարամիտման կանխումը և գուցե հնարավորինս մերձեցումը:²⁵

Չնայած բոլոր մարտահրավերներին ու վտանգներին՝ հայոց լեզուն հիմքեր ունի պահպանելու իր արժանի տեղը արդի զարգացած լեզուների շարքում՝ յուրացման, տարածման, լիարժեք կիրառության ու կատարելագործման բավարար հնարավորություններով հանդերձ:

Միանգամայն իրատեսական է սպասելը, որ մոտ ապագայում համակարգչային ցանցերից ստացվող հայերեն տեղեկույթն իր քանակով կգերազանցի այլ ուղիներով (այդ թվում՝ կենցաղային զրույցից, մամուլից, հեռախոսով և նույնիսկ հեռուստատեսությամբ) ստացվող տեղեկույթին: Հատկապես թարգմանիչ ծրագրերի լիարժեք աշխատանքի դեպքում կտրուկ կմեծանա հայերենի տեղեկատվական արժեքը, կդադարի հայախոսության ծավալների նվազումը, մեծապես կբարձրանան հայախոս զանգվածի զարգացման հնարավորությունները ոչ միայն մտավոր, այլև տնտեսական առումով: Հայերենը կդառնա այն մրցունակ լեզուներից մեկը, որոնք ընդունակ կլինեն համացանցում առկա ամբողջ տեղեկույթը իրենցով արտահայտելու, ի վիճակի կլինեն էլեկտրոնային միջավայր տեղափոխելու իրենց մշակույթն ու կրթական համակարգը:

Այդպիսով հայերենը կկարողանա ազատագրվել իշխող լեզուների (անգլերենի, ռուսերենի և այլն) թե՛ գործառական, թե՛ կառուցվածքային ճնշումից, կազատագրվի զանգվածային երկլեզվության ու բազմալեզվության պարտադրված կապանքներից: Դրանով իսկ կստեղծվեն մեր ազգային լեզվի անվտանգության կայուն և երկարատև երաշխիքներ:

Բանալի բառեր – հայոց լեզու, լեզվաշինություն, գիր, ուղղագրություն, կետադրություն, եզրույթաբանություն, կանոնարկում, լեզվական օրենսդրություն

²⁵ 2010-ականներին ՀՀ սփյուռքի նախարարությունը ծրագրում էր ՀՀ ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտի արևմտահայերենի բաժնի հետ միասին կազմակերպել արևմտահայերենի կանոնարկման ու միասնական քերականության ստեղծման, Սփյուռքի լեզվական քարտեզի կազմման աշխատանքները, ընթացքի մեջ էին «Արևմտահայերենի պահպանման», «Արևմտահայերենի և արևելահայերենի մերձեցման» և «Հայերենի ուղղագրության» հանձնախմբերի ստեղծման աշխատանքները: Սակայն սփյուռքի նախարարության լուծարման պատճառով այդ ծրագրերը խափանվեցին: Այնուամենայնիվ մինչ այդ ՀՀ սփյուռքի նախարարության պատվերով «Զանգակ» հրատարակչությունը պատրաստել է «Արևմտահայերենի քերականություն» դպրոցական դասագիրք՝ 3 հատորով (Եր., 2014, 2015, 2018 թթ.): Սփյուռքի նախարարության աջակցությամբ լույս են տեսել նաև մի շարք այլ գրքեր՝ **Ռ. Թոխմախեան, Յ. Չոլաքեան, Ս. Տիոյեան, Ա. Քարտաշեան, Արևմտահայերենի ու արևելահայերենի մերձեցման ուղիները**, Եր., 2016, 146 էջ; **Յ. Չոլաքեան, Արևմտահայերենի քերականություն (կանոնակարգ եւ խնդիրներ)**, Ա. գիրք, Եր., 2017, 216 էջ, Բ. գիրք, Եր., 2019, 152 էջ; **Ս. Տիոյեան, Ա. Ֆիշենկճեան, Արևմտահայերենի արդի վիճակը հայկական գաղթօճախներում (Արևմտեան Եւրոպա)**, Եր., 2017, 126 էջ; **Արևմտահայերենի արդի վիճակը Սիրիայի հայ համայնքում**, Եր., 2015, 65 էջ; **Ն. Հովհաննիսյան, Ս. Տիոյան, Ա. Գալստյան, Արևմտահայերենի և արևելահայերենի տերմինային համակարգերի զուգադրական քննություն**, Եր., 2014, 230 էջ; **Արդի լեզվաբաղադրականության խնդիրներ: Մայրենիի օրվան նվիրված գիտաժողովի նյութեր (Երևան, 2013 թ. փետրվարի 21)**, Եր., 2013, 114 էջ և այլն: Հրատարակման է պատրաստվում Ա. Մարգարյանի եռահատոր «Արևմտահայերենի բառարանը»:

Hovhannes Zakaryan – The Past, Present of the Armenian Language Planning and Its Vision of Future. – The history of Armenian language planning originates from ancient times. In the Armenian highland several native, not borrowed writing systems were created and used: ideographic inscriptions on pottery of the Early Bronze Age (V-III millennium BC), linear inscriptions (III-I millennium BC), Biaynian and Postbiaynian hieroglyphs (I millennium BC), Biaynian not Assyrian cuneiforms (VIII-VI century BC), phonetic writing on Mashtots alphabet (since the V century), etc.

The history of systematic work on standardization of the Armenian language began in the V century. In the V century extensive and voluminous works on language planning were done under the leadership of Mesrop Mashtots. These activities traditionally continued in the Middle Ages, when new fonts developed, new spelling rules were installed, punctuation marks, new words and grammar manuals were created, universities were opened, etc. Schools for language planning were known also (pro-Hellenic, pro-Latin, pro-Armenian). The most important achievements were the creation of Armenian typographic culture and periodicals in Armenian.

Language planning acquired a new dimension during the Soviet period, when specially authorized state agencies and structures were established (Terminological Committee, Council of Scientific and Technical Terminology, Institute of Language of the Academy of Sciences, chairs of Armenian Language, publishing houses, etc). The Armenian language was introduced in the area of telecommunication (radio, television).

These traditions are generally carried on presently. However, there are new challenges which require to pass the culture in Armenian into the electronic environment, continuously replenish the Internet resources in Armenian language, to create and enhance electronic tools, that serve these resources (digitizer, orthographic converter, transcriber, search engine, hyphenator, spell checker, translator, OCR, reader, etc), to strengthen the Language Legislation of RA. A great amount of work was done for these purposes and is being done. However, more active state engagement, more efficient involvement of the national potential is necessary to maintain the viability of the Armenian language and culture in Armenian and for making them competitive.

Key words: *Armenian, language planning, writing system, orthography, punctuation marks, terminology, standardization, language legislation.*

Оганес Закарян – Прошлое, настоящее и видение будущего армянского языкового строительства. – История армянского языкового строительства берет начало с древнейших времен. В Армянском нагорье были созданы и использовались несколько исконных, не заимствованных письменностей: идеографические надписи на керамике раннего бронзового века (V-III тысячелетия д. н. э.), линейные надписи (III-I тысячелетия д. н. э.), биайнийские и постбиайнийские иероглифы (I тысячелетие д. н. э.), биайнийские клинописи не на ассирийском языке (VIII-VI века д. н. э.), фонетическое письмо, написанное маштоцским алфавитом (начиная с V века) и т. д.

История систематизированных работ по нормализации армянского языка начинается с V века. В V веке совершились всесторонние и объемные работы по

языковому строительству под руководством Месропа Маштоца. Эти работы традиционно продолжались и в средние века, когда разработались новые шрифты, устанавливались новые орфографические правила, создавались знаки препинания, новые слова, пособия по грамматике, открывались университеты и т. д. Известны также школы языкового строительства (грекофильская, латинофильская, арменофильская). Важнейшими достижениями являются армянская типографическая культура и периодические издания на армянском языке.

Языковое строительство приобрело новый размах в годы советской власти, когда создались специально уполномоченные государственные структуры и органы (терминологический комитет, совет научно-технической терминологии, институт языка академии наук, кафедры армянского языка, издательства и т. д.). Армянский язык был внедрен в область телекоммуникации (радиовещание, телевидение).

Эти традиции в основном продолжают и сегодня. Однако есть новые вызовы, которые требуют ввести в электронную среду армяноязычную культуру, непрерывно пополнять интернет ресурсы на армянском языке, создавать и совершенствовать обслуживающие эти ресурсы электронные инструменты (цифрователь, орфографический конвертор, транскриптор, поисковик, переносчик, спеллчекер, переводчик, распознаватель символов, читающее устройство и др.), усилить языковой кодекс РА. В этих направлениях уже сделаны и делаются существенные работы. Однако необходимы более активное содействие государства, большая сплоченность общенационального потенциала, чтобы сохранить жизнеспособность армянского языка и армяноязычной культуры и сделать их конкурентоспособными.

Ключевые слова: армянский язык, языковое строительство, письменность, орфография, знаки препинания, терминология, нормализация, языковой кодекс.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Հովհաննես Զաքարյան, բ.գ.թ., դոցենտ, «Տաթև» գիտակրթական համալիր, լեզվաբանության բաժանմունքի ղեկավար, 093 81 75 62, hovzakaryan@yahoo.com

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Hovhannes Zakaryan, Candidate of Philology, Associate Professor, the Head of Linguistic Department of "Tatev" Center of Research and Education, Phone: 093817562, E-mail: hovzakaryan@yahoo.com

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Оганес Закарян, к.ф.н., доцент, руководитель лингвистического отдела Научно-образовательного комплекса "Татев", тел. 093817562, эл. почта: hovzakaryan@yahoo.com